

Сергій Пугач

РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Технологічна революція спричинила кардинальні зміни в економіці світового співтовариства, що принципово вплинуло й на професійні вимоги до працівників на ринках праці (Локшина, 2009). Відповідно до декларації Всесвітньої конференції ЮНЕСКО «Вища освіта в XXI столітті: підходи і практичні заходи» (Париж, 5–6 жовтня 1998 року) вищі заклади освіти як джерело професійної підготовки, оновлення знань і перепідготовки впродовж усього життя мають при плануванні навчально-виховного процесу враховувати зміни, що постійно виникають у світі праці, а також у науці, техніці й економіці.

У 1997 році на Ліссабонській конференції «Про визнання кваліфікацій, що належать до вищої освіти в європейському регіоні» була сформульована концептуальна ідея міжнародного визнання результатів освіти – компетентнісний підхід. Відповідно до нього вже недостатньо, як раніше, мати сталий набір професійних знань, умінь і навичок – кожен фахівець має постійно розвиватися та вдосконалювати свої професійні й людські якості. Подальшого розвитку ідея компетентнісного підходу набула у реформах Болонського процесу.

Використання компетентностей в європейській освіті викликало підвищений інтерес вчених до детального дослідження їхніх сутнісних характеристик. Так, французький учений М. Роменвіль наголошував, що французький термін *competence* спочатку використовували в контексті професійної освіти щодо здатності виконувати конкретне завдання (біхевіористське трактування), але останнім часом помітна тенденція поширення його на загальну освіту, де він означає певну «здатність» або «потенціал» для ефективного виконання дій у конкретному контексті; інший французький учений Ф. Перренод, зокрема, визначив компетентність як здатність, що базується на знаннях діяти ефективно в конкретних ситуаціях; ірландський учений Дж. Кулахен – як загальну здатність, що базується на знаннях і досвіді, який набув індивідуум через освітню практику; а німецький учений Ф. Вайнерт визначив компетентність як спеціальну систему здатностей, умінь та навичок, які є необхідними або достатніми для досягнення певної мети (Локшина, 2009). Тривалі дискусії дозволили виокремити чотири базові характеристики компетентності: для демонстрації компетентності обов'язково потрібен контекст; компетентність завжди є результатом, вона є характеристикою того, що може робити індивід, а не описує процес, під час якого індивід набув цю компетентність; для вимірювання здатності індивіда щось робити потрібні чітко визначені та затверджені стандарти; компетентність є мірою того, що індивід може робити в конкретно визначений час (Smith, 2005).

Результати дослідження

На сучасному етапі розвитку суспільства пріоритетною характеристикою спеціаліста є його компетентність як здатність орієнтуватись у швидкоплинних умовах професійної діяльності, оскільки затребуваним є спеціаліст, який не чекатиме інструкцій, а прийматиме самостійні рішення, буде відрізнятися мобільністю, динамізмом і конструктивністю (Мачинська, 2012, с. 133).

Крім того, необхідність компетентнісного підходу визначена Радою Європи та Європейським Союзом, які сформулювали ключові компетентності сучасного випускника, серед яких, крім професійної компетентності (предметне професійне наукове мислення, здатність до гнучкої професійної адаптації, самостійність в ухваленні рішень у професійній діяльності, професійна активність, креативність тощо), чітко виділяються: політична (розвинена самосвідомість, уміння регулювати конфлікти ненасильницьким шляхом, участь у функціонуванні і розвитку демократичних інститутів); соціальна (здатність бути суб'єктом демократичних відносин і свідомої громадянської діяльності, вміння встановлювати соціальні контакти та здійснювати взаємодію у великих і малих групах); полікультурна (розуміння відмінностей, повага, здатність жити з людьми інших культур, мов і релігій); мовна (знання декількох мов, що має значення в будь-якому віці) (Key competences, 2006).

Професійна компетентність є інтегративною якістю особистості, яка визначає здатність фахівця розв'язувати професійні проблеми та завдання, що виникають у реальних ситуаціях професійної

діяльності з опорою на особистісні якості: знання, уміння, навички, життєвий досвід, здібності, цінності та нахили, наявні у вигляді сукупності компетенцій (Болюбаш, 2011, с. 6).

На формування професійної компетентності майбутнього фахівця впливають різні фактори:

– зовнішні: рівень розвитку технології, науки, техніки, економіки, освіти; процеси, що відбуваються в суспільстві; суспільне замовлення, яке відображає загальний рівень суспільно-економічного розвитку суспільства, людської цивілізації загалом (Чаплак, 2010);

– внутрішні: мотивація досягнення успіху, рівень самооцінки особистості (Дибкова, 2006).

Ключові, базові та спеціальні компетенції взаємозалежні й розвиваються одночасно. Їх єдність забезпечує становлення професійної компетентності як певної цілісності, так й інтегративної особистісної характеристики (Козырева, & Радионова (ред.), 2004).

Що стосується фахових компетентностей, то очевидно, що в силу їх предметної специфічності, не може існувати жоден загальноприйнятий їх перелік. Проте в рамках різноманітних професійних об'єднань, міжнародних проєктів, національних агенцій забезпечення якості напрацьовано низку міжнародновизнаних переліків за окремими галузями/спеціальностями (предметними областями), які можуть бути використані як при створенні національних стандартів (у частині нормативних результатів навчання та компетентностей), так і при проектуванні освітніх програм конкретними закладами вищої освіти (Захарченко, Луговий, Рашкевич, & Таланова, 2014, с. 16). Однак на даний час кожен заклад вищої освіти розробляє власну освітньо-професійну програму для підготовки фахівців з економіки, вносить власний перелік компетенцій, які мають відмінності залежно від місця навчання.

Як зазначає Н. Болюбаш, «ключові компетенції в контексті майбутньої професійної діяльності починають формуватися та розвиватися на першому етапі становлення професійної компетентності майбутніх економістів. На другому етапі студент занурюється в професійні задачі, засвоює способи їх розв'язання, які сприяють подальшому розвитку ключових компетенцій та становленню базових компетенцій на їх основі. На третьому етапі відбувається подальший розвиток ключових і базових компетенцій та становлення спеціальних компетенцій» (Болюбаш, 2012, с. 49).

За результатами досліджень Г. Гузеєвої (2010), формування професійної компетентності майбутніх економістів залежить від розвитку таких професійно важливих якостей особистості, як:

– професійна самостійність – здатність виконувати вимоги, що висуває професія, вміння планувати, організовувати, регулювати й контролювати свою діяльність, проявляти ініціативу;

– логічність, оперативність і креативність мислительних процесів майбутнього спеціаліста – вміння швидко знаходити шляхи розв'язання професійних задач, їх оригінальність і нестандартність;

– професійна мобільність – здатність до прийняття швидких раціональних рішень, готовність до мінливості ситуацій;

– комунікативність – відображає спрямованість особистості на спілкування, толерантність, зацікавленість у людях;

– відповідальність за свої рішення та результати своєї діяльності;

– здоров'я як основа збереження й розвитку психічних і фізіологічних функцій, оптимальна працеспроможність і соціальна активність.

Дослідниця Н. Васаженко (2018) з'ясувала та розкрила зміст поняття «базові компетентності фахівця з обліку та адміністрування» як інтегративно-динамічного особистісного утворення, що характеризується системою професійних знань, умінь і якостей, які забезпечують можливість фахівцеві з обліку та адміністрування регулювати свої професійні дії та якісно здійснювати виконання облікової, фінансово-економічної, організаційної, контрольно-аналітичної роботи тощо. На її думку, базові компетентності майбутніх фахівців з обліку та адміністрування відображають специфіку певної професійної діяльності та становлять динамічне поєднання знань, умінь, навичок і здатностей особистості, які допомагають вибудовувати професійну діяльність у контексті вимог економічної галузі держави на певному етапі її розвитку (Васаженко, 2018).

Як стверджує Н. Ткачова, «надзвичайно важливим у справі забезпечення господарства країни спеціалістами, її економічного розвитку має не тільки підготовка фахівців високого рівня кваліфікації, а й формування у них ціннісно-правових орієнтацій, які визначають соціально правомірну поведінку у різних сферах діяльності, що відповідає вимогам суспільства, сприяють їх соціалізації, захищаючи від невігластва і порушень законності» (Ткачова, 2012, с. 156).

Завдання формування правової культури є особливо важливим для розбудови України як демократичної, правової, соціальної держави. У освітньому вимірі проблема правової культури має два

характерних аспекти. Перший з них полягає у розробленні та широкому впровадженні у освітні та виховні практики норм і вимог правової культури. Другий аспект проблеми пов'язаний з формуванням правової культури засобами освіти (Мороз, 2016, с. 190).

Крім того, покрокове реформування вітчизняного законодавства та приведення його до норм європейського, лібералізація візового режиму з європейськими країнами та набуття чинності у повному обсязі Угоди про асоціацію між Україною та ЄС вимагає збільшення ваги правового сегмента у професійній діяльності фахівців з економіки.

Як зазначає М. Головань (2012), процес розвитку професійної компетентності студентів має три стадії: становлення, активного розвитку й саморозвитку. На стадії становлення відбувається засвоєння студентами знань, вироблення умінь на репродуктивному рівні, формування мотивації до навчання, позитивного ставлення до навчально-пізнавальної діяльності. На стадії активного розвитку студенти осмислено оперують уміньми та знаннями, мають потребу в особистій самореалізації в освітньому середовищі, у них розвинені такі якості, як рефлексивність, креативність, критичність мислення та сформовані навички саморегуляції навчально-пізнавальної діяльності. Основна мета стадії саморозвитку – розвиток самостійності, творчої активності, самоорганізації та самоуправління своєю діяльністю, актуалізація потреби у саморозвитку (Головань, 2012, с. 142).

Таким чином, професійна компетентність майбутнього економіста є інтегративним комплексним утворенням, яке забезпечується єдністю знань, умінь і навичок, цінностей та мотивацією особистості. Керуючись цим утворенням, фахівець виконує професійні обов'язки.

Заслуговує на увагу концепція «інтегрованого розвитку компетентності», розроблена шведськими й американськими вченими (В. Чапанат, Г. Вайлер, Я. Лефстед). Розвиток компетентності спеціаліста тут пов'язується з інтеграцією інтелектуальних, моральних, соціальних, естетичних, політичних аспектів знань та умінь. Професійна компетентність у контексті зазначеної концепції охоплює знання й умінь з різних сфер життєдіяльності людини, які необхідні для формування умінь і навичок здійснення діяльності творчого рівня (Калінін, 2004, с. 194).

Однією з основних складових професійної компетентності майбутнього економіста є правова компетенція, оскільки він має мати ґрунтовні правові знання у сфері своєї фахової діяльності, бути правосвідомим та чітко розуміти свою відповідальність за прийняті рішення. Крім того, останні зміни в законодавстві розширюють можливості людей щодо самостійної участі у адміністративних, конституційних, господарських правових відносинах, тому зростає значення правової компетенції як складової професійної компетентності фахівця-економіста в умовах адаптації української економіки до світової.

Г. Лазарчук (2012) виділяє три рівні формування правової компетентності особистості. Перший рівень – формування ключових правових компетенцій, яке відбувається з моменту народження особистості до її професійно спрямованого навчання. Другий рівень – формування базових правових компетенцій, яке відбувається з моменту визначення особистості щодо майбутньої професійної діяльності та до закінчення закладу вищої освіти. Третій рівень – формування спеціальних правових компетенцій, яке відбувається в процесі самонавчання та підвищення своєї кваліфікації (Лазарчук, 2012). Тобто, в процесі отримання спеціальності економіста у студентів відбувається формування базових правових компетенцій на основі наявних ключових правових компетенцій.

На думку І. Галушак (2018), формування правової компетентності передбачає засвоєння студентом не окремих, відірваних один від одного елементів правових знань, умінь та якостей, а оволодіння сукупністю освітніх компонентів, що мають особистісно-діяльнісний характер. Це, зокрема, навчальний компонент, який передбачає розвиток теоретичного, практичного та особистісного компонентів правової компетентності (Галушак, 2018).

Аналіз навчальних планів закладів вищої освіти за спеціальністю 051 «Економіка» (таблиця) показав, що навчальні дисципліни правового спрямування, а саме: «Правознавство», «Господарське право», «Трудове право» зазвичай належать до дисциплін вільного вибору студента. Винятком є декілька вишів, які внесли правознавчі дисципліни до обов'язкового компонента освітньо-професійної програми. Крім того, є низка вузів, в яких в навчальному плані підготовки фахівців з економіки взагалі відсутні навчальні дисципліни правового спрямування.

Однак, на нашу думку, формування правової компетенції студентів економічних спеціальностей передбачає не лише засвоєння студентом окремих елементів правових знань, але й оволодіння комплексною процедурою, яка дозволяє вільно орієнтуватися у правовому полі в процесі фахової діяльності. Тобто, складовими правової компетенції мають бути правова освіта, правове виховання та соціалізація у правовому середовищі закладу вищої освіти. Крім того, про потребу форму-

вання правової компетенції та правової культури у майбутніх фахівців у галузі економіки наголошено у низці наукових досліджень.

Таблиця – Аналіз навчальних планів за спеціальністю 051 «Економіка»

Навчальний заклад	Рік набору	Дисципліни	Кількість годин
<i>Правові дисципліни, які входять до вибіркового компонента ОПП</i>			
Академія Державної пенітенціарної служби	2017	Основи правознавства	120
	2017	Трудове право	120
	2017	Правове регулювання бізнесової діяльності	120
Національний університет біоресурсів і природокористування України	2016	Правова культура особистості	90
	2016	Правознавство	120
Донбаська державна машинобудівна академія	2018	Господарське та трудове право	45
	2018	Правознавство	45
Одеська національна академія зв'язку ім. О. С.Попова	2016	Правознавство	90
Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського	2016	Договірне право	90
	2016	Господарське право	120
	2016	Трудове право	150
	2016	Міжнародне економічне право	150
Одеський державний аграрний університет	2018	Правознавство	90
	2018	Основи права	90
	2018	Правова культура особистості	90
<i>Правові дисципліни, які входять до обов'язкового компонента ОПП</i>			
<i>Навчальний заклад</i>	<i>Рік набору</i>	<i>Дисципліни</i>	<i>Кількість годин</i>
КНТЕУ	2015	Правове регулювання господарської діяльності	120
Львівський національний університет імені Івана Франка	2017	Правознавство	90
Національний ТУ «Дніпровська політехніка»	2017	Правові аспекти економічної діяльності	90
Київський університет імені Бориса Грінченка	2018	Господарське право	120
Бердянський університет менеджменту і бізнесу	2016	Правознавство	120
Харківський національний університет радіоелектроніки	2018	Основи права	60
	2018	Правові основи професійної діяльності	90

Як стверджують М. Цвік, В. Ткаченко, О. Петришин (2002) з переходом до ринкової економіки з'являються певні негативні моменти, оскільки при тоталітаризмі є можливість контролювати будь-які вчинки особи, задіяної в економічній сфері, у такий спосіб стримуючи економічну злочинність на припустимому рівні. У країнах з розвинутою економікою рівень економічної злочинності більш високий (з поступовою динамікою зростання), ніж у країнах з недемократичними політичними режимами. У зв'язку з цим для ефективної боротьби з економічною злочинністю необхідне формування належної правової бази, наявність потрібної кількості кваліфікованих кадрів, фінансового і матеріально-технічного забезпечення, які б існували в межах відповідного правового режиму (Цвік, Ткаченко, & Петришин (Ред.), 2002, с. 206).

У зв'язку з цим, погоджуємося із думкою Н. Ткачової, що «професійне навчання, відірване від правової освіти та правового виховання, втрачає свій сенс і сутність, оскільки сформованість професійної правової культури – форпосту суспільних відносин – більш високий результативний рі-

вень підготовки спеціаліста, ніж сформованість лише тільки спеціалізованих професійних знань» (Ткачова, 2012, с. 156). На думку О. Іваній, «виховання поваги до права, застосування правових знань у сфері професійної діяльності (трудове право), вироблення практичних навичок правильного розв'язання питань особистого характеру (сімейне право), визначення меж правомірної поведінки (адміністративне та кримінальне право), підвищення рівня культури договірних відносин (цивільне право) – усе це потребує створення системи викладання основ права для всіх членів суспільства, незалежно від віку і професійної діяльності» (Іваній, 2016, с. 42)

Рекомендації щодо покращення правового виховання майбутніх фахівців, висловлені Н.°Бурою, Е.°Бурлаєм, В. Головченком, В. Зеніним, В. Котюком, В. Оксамитним, Н. Козюброю (1985), є актуальними і зараз. Це, зокрема, такі:

- у викладанні права не обмежуватися переказом наявних норм поведінки, а давати їх реальну оцінку, використовуючи при цьому засоби формування поваги до права серед молоді;
- значну увагу приділяти висвітленню співвідношенню норм права й інших соціальних цінностей, зокрема норм моралі, акцентуючи на закріпленні останніх у праві;
- наводити приклади юридичних явищ правових норм, що забезпечують задоволення інтересів людини і молоді зокрема (формування уявлення про відповідність наявних правових норм інтересам молоді);
- основну увагу концентрувати на позитивній характеристиці правових норм, уникати надмірної критики як правових норм, так і державних інститутів, які ці норми реалізують;
- запрошувати до спілкування з молоддю юристів-практиків і держслужбовців, які б на реальних прикладах доводили б необхідність знання права та його практичну значущість;
- розкривати значення права в житті молоді передусім на позитивних прикладах його дотримання, перевагах діяльності в межах закону;
- обґрунтовувати ідеї цінності права та використовувати вищенаведені пропозиції на прикладах, актуальних для життєдіяльності молоді (Бура та ін., 1985, с. 38–42).

Аналіз робочих програм з дисципліни «Правознавство», як однієї із найпоширеніших дисциплін правового циклу для підготовки фахівців спеціальності 051 «Економіка», дає підставу стверджувати що, як правило, метою вивчення дисципліни автори програм визначають набуття студентами нових, вищого рівня знань з основ права, формування у них правосвідомості та правової культури. Однак яким чином реалізувати поставлену мету в жодній з проаналізованих програм не зазначено. Крім того, відсутні критерії, за якими викладач має оцінити стан розвитку правосвідомості та правової культури у студентів економічних спеціальностей. Більше того, що саме розуміють автори програм під термінами «правосвідомість» та «правова культура» не зазначено та незрозуміло, хоча навіть у науковій літературі дане питання є досить дискусійним.

Завданнями вивчення правознавства студентами економічних спеціальностей передбачається опанування студентами загальних положень про державу та право, основ таких галузей права, як конституційне, адміністративне, цивільне, шлюбно-сімейне, трудове, кримінальне та інші, набуття навичок з користування нормативними актами та можливостей тлумачити основні норми права.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент має:

- знати зміст основних принципів курсу, означення основних юридичних понять, зміст та пояснення провідних галузей права;
- вміти аналізувати юридичні тексти, інтерпретувати їх для вирішення практичних проблем, ілюструвати теоретичні положення прикладами, робити самостійні висновки щодо змісту конкретних нормативно-правових актів, застосовувати одержані знання з правознавства і законодавства для оцінювання проблем професійного, суспільного та особистого життя, а також приймати власні рішення щодо них.

Серед методів навчання правознавства переважають пояснювально-ілюстративний, частково-пошуковий, проблемно-пошуковий, дослідницький, бесіди, робота з підручником та опорним контекстом, навчальні та розвивальні тести.

Навчальною програмою передбачені такі форми самостійної роботи: підготовка до семінарських і практичних занять; самостійна робота з нормативно-правовими актами, підручниками, науковою та періодичною літературою; пошук та опрацювання матеріалів через Інтернет; підготовка рефератів, доповідей і презентацій, виконання індивідуальних завдань, написання контрольних робіт, підготовка до іспиту чи заліку. Однак обсяг та очікувані результати самостійної роботи не прописані, як і контроль за її виконанням. У деяких програмах наголошується на потребі викорис-

тання сучасних інформаційних технологій і комп'ютерних засобів навчання в процесі виконання самостійної роботи.

Методи контролю знань студентів передбачають усне опитування на семінарських заняттях, контрольні тести, захист індивідуальних пошуково-дослідницьких робіт, оцінювання обговорення дискусійних питань, підсумкові контрольні роботи.

В науковій літературі є певні рекомендації щодо підвищення ефективності вивчення дисциплін правового циклу. Зокрема, Н. Біланович вважає за потрібне виконання певних дидактичних умов, з «метою забезпечення ефективності лекцій та цілеспрямованого формування правової компетенції, зокрема:

- цілеспрямованість лекцій, що передбачає цілеспрямоване, систематичне стимулювання студентів до опрацювання нормативно-правової бази;
- високий рівень інформативності й новизна, що забезпечується подачею актуального, професійно значущого матеріалу, що відповідає сучасним вимогам;
- стимулювання пошукової діяльності студентів, яке реалізується за допомогою застосування елементів бесіди, проблемних запитань тощо;
- спонукання студентів до активного співробітництва, обговорення відповідних положень;
- емоційність викладу, що дозволяє сконцентрувати увагу студентів, які слухають лекцію» (Біланович, 2011, с. 206).

Однак широкого розповсюдження, як показує досвід, рекомендації в практиці викладання дисциплін правового циклу у закладах вищої освіти не набули. Ще одним недоліком є відсутність єдиного підходу у здійсненні підготовки фахівців з економіки. Особливості програми підготовки бакалавра кожен заклад вищої освіти визначає індивідуально.

При підготовці магістра з економіки перелік компетенцій визначений стандартом вищої освіти України (2017). Згаданий стандарт вказує, що у фахівця з економіки має бути сформована інтегральна компетентність, як здатність визначати та розв'язувати складні економічні задачі та проблеми, приймати відповідні аналітичні та управлінські рішення у сфері економіки або у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій в умовах невизначеності. В наведеному переліку загальних та спеціальних компетенції про правову компетенцію мова не йде, хоча економістам без знання правових норм здійснювати професійну діяльність неможливо.

Багато дослідників вказують на важливість формування позитивної мотивації студентів до оволодіння правовими знаннями, усвідомлення їх значення у майбутній професійній діяльності. Адже формування правової компетенції має відбуватися з загальноосвітньої школи. Але говорити про формування правової компетентності у майбутніх економістів можна тільки в процесі їх навчання у закладах вищої освіти.

Проблема формування правової компетенції у майбутніх економістів полягає в тому, що в практиці вищої школи найпоширенішим залишається традиційний підхід до викладання дисциплін правового циклу, не зважаючи на рекомендації досліджень з запровадження компетентнісного підходу в науковій літературі. Набути правових знань лише вивченням основних термінів і положень законів неможливо. Для набуття правової компетенції студентами-економістами потрібно використання міжпредметних зв'язків та організація занять і консультацій з практичного застосування норм права.

Крім того, виходячи з позицій компетентнісного підходу, майбутні економісти мають опанувати знання механізмів правового регулювання господарського життя країни та світу, набути вміння виділяти правові аспекти виникаючих виробничих ситуацій і визначати їх правомірність з точки зору чинного законодавства, розвинути здатність аналізувати правову ситуацію з різних позицій; напрацювати вміння бачити правові наслідки власних прийнятих рішень; бути готовими використовувати механізми та засоби правового вирішення проблем. Таким чином, правова компетенція фахівців з економіки, яка формується в процесі їх професійної підготовки у закладах вищої освіти, є комплексною характеристикою, яка охоплює не лише знання, вміння та навички, але й засвоєння способів і набуття досвіду діяльності, необхідного фахівцю в рамках виконання професійних завдань.

Висновки

Аналіз педагогічної та правової літератури, досвіду практичної діяльності закладів вищої освіти свідчить про те, що проблема формування правової компетенції студентів економічних спеціальностей повністю не вивчена й потребує поглибленого дослідження. Крім того, в процесі аналізу

було окреслено низку проблем в сфері підготовки фахівців з економіки, зокрема, у змісті освіти та її якості відповідно до сучасних вимог:

- відсутність чітких алгоритмів формування ключових компетенцій у фаховій підготовці майбутніх економістів;
- невідповідність змісту правової підготовки майбутніх економістів сучасним вимогам до фахівців, реальним запитам суспільства та держави;
- необов'язковість вивчення правових дисциплін студентами економічних спеціальностей і, як наслідок, низький рівень якості правових знань у майбутніх фахівців з економіки;
- відсутність якісних підручників, навчальних посібників з дисциплін правового циклу, які б відповідали сучасному стану функціонування економіки;
- відсутність спрямованості навчальних програм з правових дисциплін для майбутніх економістів на розвиток творчих здібностей, формування професійної правової культури;
- відсутність універсализму у формуванні правової культури в процесі підготовки майбутніх економістів.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Біланович, Н. (2011). Інтегративний підхід до формування правової компетенції студентів-аграріїв. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Вип. 60. (с. 205–210). Херсон: ХДУ.
- Болюбаш, Н. (2011). *Формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами мережевих технологій*. (Автореф. канд. пед. наук). Республіканський вищий навчальний заклад «Кримський гуманітарний університет», Ялта.
- Болюбаш, Н. (2012). Проблема формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами мережевих технологій у педагогічній теорії та практиці. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Педагогіка. Т. 199, вип. 187, (с. 48–54).
- Бура, Н. А., Бурлай, Е. В., Головченко, В. В., Зенин, В. П., Котюк, В. А., Оксамытний, В. В. ... Козюбра, Н. И. (Ред.). (1985). *Правовое воспитание молодежи*. Киев: Наук. думка.
- Васаженко, Н. О. (2018). *Формування базових компетентностей фахівців з обліку та адміністрування в процесі професійної підготовки*. (Дис. канд. пед. наук). Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, Вінниця.
- Галушак, І. (2018). Правова підготовка майбутніх економістів у контексті компетентнісного підходу. *Вісник ЛДУ БЖД*, № 17, 135–139.
- Головань, М. (2012). Формування професійної компетентності майбутніх фахівців фінансового профілю в умовах європейської кредитно-трансферної системи. *Нова педагогічна думка*, № 1, 139–143.
- Гузеева, Г. Н. (2010). Особенности профессиональной компетентности будущих менеджеров. *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология*, № 4, 9–14.
- Дибкова, Л. (2006). *Індивідуальний підхід у формуванні професійної компетентності майбутніх економістів* (Дис. канд. пед. наук). АПН України, Інститут вищої освіти, Київ.
- Захарченко, В., Луговий, В., Рашкевич, Ю., & Таланова, Ж. (2014). *Розроблення освітніх програм. Методичні рекомендації*. Київ. ДП «НВЦ «Пріоритети».
- Іваній, О. (2016). Правова освіта як засіб формування громадянського суспільства. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*, № 22, 42–45.
- Калінін, В. (2004). Особливості формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови в новій мовній політиці. *Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами інноваційних освітніх технологій: Зб. наук. праць*. (с. 193–196). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
- Козырева, В. А., & Радионова, Н. Ф. (Ред.). (2004). *Компетентностный подход в педагогическом образовании: Коллективная монография*. СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена.
- Лазарчук, Г. (2012). Правова компетентність інженера-педагога економічного профілю. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*, № 36, 51–57.
- Локшина, О. І. (2009). Становлення «компетентної» ідеї в європейській освіті. *Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України: матеріали методологічного семінару*. (с. 19–33). Київ: Педагогічна думка.

- Мачинська, Н. І. (2012). Теоретичні аспекти духовно-моральної компетентності майбутніх фахівців. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка»*. Вип. 21, 131–137.
- Мороз, Є. (2016). Правова культура у площині філософсько-педагогічної рефлексії. *Науковий вісник ХНПУ. Серія «Філософія»*. Вип. 47 (ч. II), 190–198.
- Ткачова, Н. (2012). Професійна правова культура, її зміст та роль у подальшому цивілізованому розвитку України. *Юридичний вісник*, № 3 (24), 154–158.
- Цвік, М. В., Ткаченко, В. Д., & Петришин, О. В. (Ред.). (2002). *Загальна теорія держави і права*. Харків: Право.
- Чаплак, М., & Котова, С. (2010). *Сучасні тенденції формування професійної компетентності майбутніх педагогів*. Современные вопросы мировой науки: материалы конференции. Взято з http://www.rusnauka.com/4_SWMN_2010/Pedagogica/58932.doc.htm.
- Key competences. European Commission. Education and Training. (2006). Retrieved from http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc42_en.htm.
- Smith, Mark K. Competence and Competency. *The Encyclopedia of Informal Education*. (2005). Retrieved from <http://www.infed.org/biblio/b-comp.htm>.

REFERENCES

- Bilanovich, N. (2011). Integrativnij pidhid do formuvannya pravovoї kompetencії studentiv-agrariiv. *Zbirnik naukovih prac. Pedagogichni nauki*. Vip. 60. (s. 205–210). Herson: HDU.
- Bolyubash, N. (2011). *Formuvannya profesijnoi kompetentnosti majbutnih ekonomistiv zasobami merezhevih tekhnologij*. (Avtoref. kand. ped. nauk). Respublikanskij vishchij navchalnij zaklad «Krim'skij gumanitarnij universitet», Yalta.
- Bolyubash, N. (2012). Problema formuvannya profesijnoi kompetentnosti majbutnih ekonomistiv zasobami merezhevih tekhnologij u pedagogichnij teorii ta praktici. *Naukovi praci Chornomorskogo derzhavnogo universitetu imeni Petra Mogili kompleksu «Kievo-Mogilyanska akademiya»*. Seriya: *Pedagogika*. T. 199, vip. 187, 48–54.
- Bura, N. A., Burlaj, E. V., Golovchenko, V. V., Zenin, V. P., Kotyuk, V. A., Oksamytnyj, V. V. ... Kozyubra, N. I. (Red.). (1985). *Pravovoe vospitanie molodezhi*. Kiev: Nauk. dumka.
- Cvik, M. V., Tkachenko, V. D., & Petrishin, O. V. (Red.). (2002). *Zagalna teoriya derzhavi i prava*. Harkiv: Pravo.
- Chaplak, M., & Kotova, S. (2010). Suchasni tendencii formuvannya profesijnoi kompetentnosti majbutnih pedagogiv. *Sovremennye voprosy mirovoj nauki: materiali konferencii*. Vzyato z http://www.rusnauka.com/4_SWMN_2010/Pedagogica/58932.doc.htm.
- Dibkova, L. (2006). Individualnij pidhid u formuvanni profesijnoi kompetentnosti majbutnih ekonomistiv (Dis. kand. ped. nauk). APN Ukraini, Institut vishchoї osviti, Kyiv.
- Galushchak, I. (2018). Pravova pidgotovka majbutnih ekonomistiv u konteksti kompetentnisnogo pidhodu. *Visnik LDU BZHD*, № 17, 135–139.
- Golovan, M. (2012). Formuvannya profesijnoi kompetentnosti majbutnih fahivciv finansovogo profilyu v umovah evropejskoї kreditnotransfernoї sistemi. *Nova pedagogichna dumka*, № 1, 139–143.
- Guzeeva, G. N. (2010). Osobennosti professional'noj kompetentnosti budushchih menedzherov. *Vestnik Adygejskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 3: Pedagogika i psihologiya*, № 4, 9–14.
- Ivanij, O. (2016). Pravova osvita yak zasib formuvannya gromadyanskogo suspilstva. *Naukovij visnik mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu. Seriya: Yurispondenciya*, № 22, 42–45.
- Kalinin, V. (2004). Osoblivosti formuvannya profesijnoi kompetentnosti majbutnogo vchitelya inozemnoi movi v novij movnij politici. *Formuvannya profesijnoi kompetentnosti majbutnogo vchitelya inozemnoi movi zasobami innovacijnih osvitnih tekhnologij: Zb. nauk. prac.* (s. 193-196). Zhitomir: Vid-vo ZHDU im. I. Franka.
- Key competences. European Commission. Education and Training. (2006). Retrieved from http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc42_en.htm.
- Kozyreva, V. A., & Radionova, N. F. (Red.). (2004). *Kompetentnostnyj podhod v pedagogicheskom obrazovanii: Kollektivnaya monografiya*. SPb.: Izd-vo RGPU im. A. I. Gercena.
- Lazarchuk, G. (2012). Pravova kompetentnist inzhenera-pedagoga ekonomichnogo profilyu. *Problemi inzhenerno-pedagogichnoi osviti*, № 36, 51–57.

- Lokshina, O. I. (2009). Stanovlennya «kompetentnoï» ideï v evropejskij osviti. *Realizaciya evropejskogo dosvidu kompetentnogo pidhodu u vishchij shkoli Ukraïni: materialy metodologicheskogo seminaru.* (s. 19–33). Kyiv: Pedagogichna dumka.
- Machinska, N. I. (2012). Teoretichni aspekty duhovno-moralnoï kompetentnosti majbutnih fahivciv. *Naukovi zapiski Nacionalnogo universitetu «Ostrozka akademiya». Seriya «Psihologiya i pedagogika».* Vip. 21, 131–137.
- Moroz, E. (2016). Pravova kultura u ploschchini filosofsko-pedagogichnoï refleksii. *Naukovij visnik HNZU. Seriya «Filosofiya».* Vip. 47 (ch. II), 190–198.
- Smith, Mark K. Competence and Competency. *The Encyclopedia of Informal Education.* (2005). Retrieved from <http://www.infed.org/biblio/b-comp.htm>.
- Tkachova, N. (2012). Profesijna pravova kultura, її zmist ta rol u podalshomu civilizovanomu rozvitku Ukraïni. *Yuridichnij visnik, № 3 (24),* 154–158.
- Vasazhenko, N. O. (2018). Formuvannya bazovih kompetentnostej fahivciv z obliku ta administruvannya v procesi profesijnoï pidgotovki. (Dis. kand. ped. nauk). Vinnickij derzhavnij pedagogichnij universitet im. M. Kocyubinskogo, Vinnicya.
- Zaharchenko, V., Lugovij, V., Rashkevich, Yu., & Talanova, Zh. (2014). Rozroblennya osvitnih program. Metodichni rekomendacii. Kyiv. DP «NVC «Prioriteti».

Сергій Пузач

Розвиток правової компетенції майбутніх фахівців економічного профілю

У статті проведено дослідження педагогічних умов формування правової компетенції студентів економічних спеціальностей. Проведений аналіз навчальних планів закладів вищої освіти за спеціальністю 051 «Економіка» (таблиця) показав, що навчальні дисципліни правового спрямування, а саме: «Правознавство», «Господарське право», «Трудове право» зазвичай належать до дисциплін вільного вибору студента.

Проблема формування правової компетенції у майбутніх економістів полягає в тому, що в практиці вищої школи найпоширенішим залишається традиційний підхід до викладання дисциплін правового циклу, не зважаючи на рекомендації досліджень з запровадження компетентнісного підходу в науковій літературі. Крім того, виходячи з позицій компетентнісного підходу, майбутні економісти мають опанувати знання механізмів правового регулювання господарського життя країни та світу, набути вміння виділяти правові аспекти виникаючих виробничих ситуацій і визначати їх правомірність з точки зору чинного законодавства, розвинути здатність аналізувати правову ситуацію з різних позицій; напрацювати вміння бачити правові наслідки власних прийнятих рішень; бути готовими використовувати механізми та засоби правового вирішення проблем. Таким чином, правова компетенція фахівців з економіки, яка формується в процесі їх професійної підготовки у закладах вищої освіти, є комплексною характеристикою, яка містить не лише знання, вміння та навички, але й засвоєння способів і набуття досвіду діяльності, необхідного фахівцю в рамках виконання професійних завдань.

Аналіз педагогічної та правової літератури, досвіду практичної діяльності закладів вищої освіти свідчить про те, що проблема формування правової компетенції студентів економічних спеціальностей повністю не вивчена й потребує поглибленого дослідження. Крім того, в процесі аналізу було окреслено низку проблем в сфері підготовки фахівців з економіки, зокрема, у змісті освіти та її якості відповідно до сучасних вимог:

- відсутність чітких алгоритмів формування ключових компетенцій у фаховій підготовці майбутніх економістів;
- невідповідність змісту правової підготовки майбутніх економістів сучасним вимогам до фахівців, реальним запитам суспільства та держави;
- небов'язковість вивчення правових дисциплін студентами економічних спеціальностей і, як наслідок, низький рівень якості правових знань майбутніх фахівців з економіки;
- відсутність якісних підручників, навчальних посібників з дисциплін правового циклу, які відповідають сучасному стану функціонування економіки;
- відсутність спрямованості навчальних програм з правових дисциплін для майбутніх економістів на розвиток творчих здібностей, формування професійної правової культури;

– відсутність універсалізму у формуванні правової культури в процесі підготовки майбутніх економістів.

Ключові слова: компетентнісний підхід, економіка, фахівці економічних спеціальностей, ключові компетенції, правова компетенція, правова культура.

Сергій Пугач – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правового регулювання економіки і правознавства, Вінницький навчально-науковий інститут економіки Тернопільського національного економічного університету, *e-mail*: qwertsss262@gmail.com

Serhii Puhach

Development of Legal Competence of Future Specialists of Economic Profile

In the article the research of pedagogical conditions of formation of legal competence of students of economic specialties is conducted. The analysis of the curricula of institutions of higher education in the specialty 051 «Economics» (table) showed that educational disciplines of the legal direction, namely «Jurisprudence», «Commercial law», «Labor law» usually belong to the disciplines of free choice of the student.

The problem of shaping the legal competence of future economists is that in the practice of higher education the traditional approach to teaching the disciplines of the legal cycle remains the most widespread, notwithstanding the recommendations of studies on the introduction of a competent approach in the scientific literature. In addition, based on the competency approach, future economists must master the knowledge of the mechanisms of legal regulation of the economic life of the country and the world, gain the ability to highlight the legal aspects of emerging industrial situations and determine their legitimacy from the point of view of the current legislation, develop the ability to analyze the legal situation from different positions; to develop the ability to see the legal consequences of their own decisions; Be prepared to use the mechanisms and means of legal solution of problems. Thus, the legal competence of specialists in economics, which is formed in the course of their professional training in higher education institutions, is a complex feature that includes not only knowledge, skills and abilities, but also the mastering of methods and experience gained necessary for a specialist within the framework of professional tasks.

The analysis of pedagogical and legal literature, experience of practical activity of institutions of higher education shows that the problem of forming the legal competence of students of economic specialties is not fully understood and requires in-depth study. In addition, in the process of analysis, a number of problems were identified in the field of training specialists in economics, in particular, in the content of education and its quality in accordance with modern requirements:

- the lack of clear algorithms for the formation of key competencies in the training of future economists;
- inconsistency of the contents of the legal training of future economists with modern requirements for specialists, real needs of society and the state;
- optional study of legal disciplines by students of economic specialties and, as a consequence, low level of legal knowledge of future specialists in economics;
- the lack of quality textbooks, textbooks on the disciplines of the legal cycle, which correspond to the current state of functioning of the economy;
- the lack of orientation of educational programs in legal disciplines for future economists on the development of creative abilities, the formation of a professional legal culture;
- the lack of universalism in the formation of legal culture in the preparation of future economists.

Keywords: competence approach, economics, specialists in economic specialties, key competences, legal competence, legal culture.

Serhii Puhach – Cand. Sc. (Law), Assistant Professor of the Chair of Legal Regulation of the Economy and Law, Vinnytsia Scientific-Training Institute of Economics of Ternopil National Economical University, *e-mail*: qwertsss262@gmail.com

Сергей Пугач

Развитие правовой компетенции будущих специалистов экономического профиля

В статье проведено исследование педагогических условий формирования правовой компетенции студентов экономических специальностей. Проведенный анализ учебных планов заведений высшего образования по специальности 051 «Экономика» (таблица) показал, что дисциплины правового направления, а именно: «Правоведение», «Хозяйственное право», «Трудовое право» обычно относят к дисциплинам свободного выбора студента.

Проблема формирования правовой компетенции у будущих экономистов заключается в том, что в практике высшей школы распространённым остается традиционный подход к преподаванию дисциплин правового цикла, несмотря на рекомендации исследований по внедрению компетентностного подхода в научной литературе. Кроме того, исходя из позиций компетентностного подхода, будущие экономисты должны овладеть знаниями механизмов правового регулирования хозяйственной жизни страны и мира, приобрести умения выделять правовые аспекты возникающих производственных ситуаций и определять их правомерность с точки зрения действующего законодательства, развить способность анализировать правовую ситуацию с разных позиций; сформировать умения видеть правовые последствия собственных принятых решений; быть готовыми использовать механизмы и средства правового решения проблем. Таким образом, правовая компетенция специалистов по экономике, которая формируется в процессе их профессиональной подготовки в учреждениях высшего образования, является комплексной характеристикой, которая включает не только знания, умения и навыки, но и приобретение опыта деятельности, необходимого специалисту в рамках выполнения профессиональных задач.

Анализ педагогической и правовой литературы, опыта практической деятельности заведений высшего образования свидетельствует о том, что проблема формирования правовой компетенции студентов экономических специальностей полностью не изучена и требует углублённого исследования. Кроме того, в процессе анализа были обозначен ряд проблем в сфере подготовки специалистов по экономике, в частности, в содержании образования и его качества в соответствии с современными требованиями:

- отсутствие четких алгоритмов формирования ключевых компетенций в профессиональной подготовке будущих экономистов;
- несоответствие содержания правовой подготовки будущих экономистов современным требованиям к специалистам, реальным запросам общества и государства;
- необязательность изучения правовых дисциплин студентами экономических специальностей и, как следствие, низкий уровень качества правовых знаний будущих специалистов по экономике;
- отсутствие качественных учебников, учебных пособий по дисциплинам правового цикла, соответствующих современному состоянию функционирования экономики;
- отсутствие направленности учебных программ по правовым дисциплинам для будущих экономистов на развитие творческих способностей, формирование профессиональной правовой культуры;
- отсутствие универсализма в формировании правовой культуры в процессе подготовки будущих экономистов.

Ключевые слова: компетентностный подход, экономика, специалисты экономических специальностей, ключевые компетенции, правовая компетенция, правовая культура.

Сергей Пугач – кандидат юридических наук, доцент кафедры правового регулирования экономики и правоведения, Винницкий учебно-научный институт экономики Тернопольского национального экономического университета, Винница, *e-mail*: qwertsss262@gmail.com